

LEESROOSTER EN DE PSALMEN

Niek Schuman

De Tora en de eigen weg van het Psalter

Dirk Monshouwer was van mening dat het boek der Psalmen bedoeld is geweest om parallel met de Tora gelezen te worden. Niek Schuman is het daar altijd mee oneens geweest en zet zijn visie nog eens uiteen.

Dr. N.A. Schuman doceerde tot zijn emeritaat Oude Testament en Liturgiek aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en de Protestantse Theologische Universiteit te Kampen en is medewerker van Interpretatie.

Zoals bekend, biedt het Dienstboek - een proeve van 1998 enkele roosters van bijbelgedeelten met bijbehorende psalmen. 'Bijbehorend' betekent dan: niet in de volgorde van de honderdvijftig psalmen, maar door elkaar heen uitgekozen bij het hoofdthema van de bijbellezingen. Daarnaast biedt het een torarooster, dat in drie jaar de weg volgt van Genesis 1 tot en met Deuteronomium 34. Ook hierbij worden psalmen aangeboden, en nu wél op de rij af. Wordt daarmee een oud (joods) gebruik in ere hersteld? De toelichting meldt dat dit onzeker is, maar dat de combinatie 'een goede oefening voor discipline' oplevert. Wie geen vreemdeling in liturgisch Jeruzalem is, (her)kent Dirk Monshouwer als de geestelijke vader van deze samenloop van drie keer Tora en één keer Psalter.

Psalmen en torarooster

Vanaf het moment, in het seizoen 1977/1978, dat Dirk Monshouwer en ik samen met anderen een intense samenwerking begonnen in het toen nog bescheiden project *De eerste dag*, zijn onze visies ten aanzien van de genoemde kwestie steeds meer uiteen gaan lopen. Bij Dirk groeide de overtuiging die hij ten slotte zo samenvatte: 'dat de 150 psalmen zo en niet anders in de rij zijn gezet met het oog op de toe-eigening en verkondiging van de Torah' (*Psalmen*, 254). Bij mij ging het precies de andere kant op: 'Het psalter als geheel, als boek van dramatische verwachting door de crisis heen, heeft (...) in tempel noch synagoge, maar veel meer als persoonlijk gebedenboek met een hoog meditatief gehalte gefunctioneerd' (*Drama*, 191). De binding van het psalmboek aan het publieke, liturgische gebruik tegenover zijn functie als meditatief gebedenboek in kleinere kring. Dat is de kern van de zaak waarover Dirk en ik tot kort voor zijn dood, naast blijvende samenwerking, op diverse plaatsen en wijzen de degens hebben gekruist. Zó kan dat nu helaas niet meer. In deze bijdrage geef ik eerst een indruk van dat wat Monshouwer nu postuum in *The Gospels and Jewish Worship* ter zake naar voren brengt. Daarna vat ik de blijvende bezwaren tegen die zienswijze samen. Ten slotte schets ik in grote lijnen de eigen route van de honderdvijftig psalmen in de volgorde waarin ze zich aan ons aanbieden.

In § 13 oppert Monshouwer opnieuw de mogelijk-

heid dat er een (bewust gelegd) verband is geweest tussen synagogale lezingen van toraperikopen en de psalmen in de volgorde van het Psalter zoals wij dat nu kennen. Dat boek zou al rond 300 voor Christus zijn eindvorm hebben gekregen. De vijfdeling ervan (Boek I, II enzovoort) zou een niet te miskennen aanwijzing zijn voor het 'tweebaansverkeer' tussen Tora en Psalter.

In § 28 groeit deze mogelijkheid uit tot waarschijnlijkheid. Hoofdmotief daarvoor zijn de opgesomde overeenkomsten in woordgebruik, soms ook in thematiek, tussen de toraperikopen van het veronderstelde driejarige leesrooster enerzijds en de veronderstelde bijbehorende psalmen anderzijds. Ik geef enkele voorbeelden.

- De in Psalm 1 gelukkig geprezen man die de weg van de Tora gaat, is in feite geen ander dan de mens Adam van Genesis 1 en volgende. Dat wil zeggen, de latere joodse uitlegging van de psalmen legt dat verband. Adam zou bij zichzelf gezegd hebben: 'Had ik niet het advies van de slang gevolgd, maar de weg van de zondaars gemeden, wat zou ik dan een gezegend mens zijn geweest'.

- 'Ik, ik ben mét jou', verzekert de Ene aan Jacob in diens droom te Betel, Genesis 28:15. Hiermee correspondeert Psalm 23:4b, de kern van heel dat geloofslied, dat zo goed past bij het verhaal van Jacobs vlucht.

- De donderende wateren van Psalm 42 en heel de sfeer van dreiging en nood in Psalm 42 en 43 krijgen hun echo in de verhaalreeks van Exodus 1 en volgende. Het is duidelijk dat daar waar de eigenlijke doortocht door het woeste water verhaald wordt (Exodus 14), inmiddels een andere psalm aan de orde zou zijn dan Psalm 42. Dat is Psalm 53. Welnu, bij de 'belagers' van Psalm 53:6 kunnen we denken aan de achtervolgende Egyptische ruiters, die in het voorafgaande lied, Psalm 52:8, door de rechtvaardigen worden uitgelachen!

- Met een laatste voorbeeld maak ik de overgang naar de kritische notities die volgen. Het begin van de (veronderstelde) lezingen uit Deuteronomium, het vijfde boek van de Tora, krijgt als dubbelspoor niet het begin van het vijfde Boek van het psalter (107-150), maar Psalm 119, de ode aan de Tora. Inhoudelijk lijkt dat prachtig. Maar het spoort niet met het principe. Bovendien past ook Psalm 120-134 (de

enige serie in het Psalter met hetzelfde opschrift) hier helemaal niet meer bij, behalve in zeer algemene zin.

De bekoring van een hypothese

Dirk Monshouwer heeft deze onevenwichtigheid ook wel gezien. Hij is op dit punt in zijn postume studie dan ook terughoudender dan voorheen, althans eerst, later weer minder. Blijkbaar heeft hij om zo te zeggen de bekoring van de hypothese niet kunnen of willen weerstaan. Het gaat om de hypothese van Anton Arens. Deze bood in 1961 te Trier een dissertatie aan welke in 1967 in bijgestelde vorm als boek verscheen (herdruk in 1968). De psalmen zouden in een leescyclus van drie jaren gelijk op met de Tora 'geklonken' hebben, en wel in de synagogale eredienst van Palestina, in de tijd kort vóór en ná Christus. Dat van deze theorie zo veel bekoring uitging, heeft onmiskenbaar van doen met dat wat juist in de zestiger jaren in Duitsland (!) en elders in Europa opgang maakte: het besef dat de christelijke traditie, te beginnen met het Nieuwe Testament, geheel en al geworteld is in Oude Testament en

joodse traditie(s). De eeuwenlange antisemitische catechese der verguizing, gruwelijk gepraktiseerd in de sjoa, leidde tot diepe schaamte en schuldbesef. Een hypothese als die van Arens viel dan ook in vruchtbare grond, juist omdat ze de aan joden en christenen gemeenschappelijke psalmen betrof. Dat alles is even begrijpelijk als terecht. Alleen, elke hypothese dient te worden getoetst, ook deze. Daar kwam het de eerste tien, vijftien jaren na Arens' boek niet van. Toen het wél zo ver was, was het oordeel vrij vernietigend. Ik geef kort de voornaamste argumenten weer zoals ik die vond bij mijn psalmenonderzoek en verwijs verder naar de in mijn boek opgenomen notities ter zake, met literatuur van joodse en van judaïstische zijde.

Ernstige bezwaren daartegen

- Het is onhoudbaar om te blijven spreken van de synagogedienst in Palestina in de tijd van de (tweede) tempel. De Farizees-rabbijnse stroming ná 70 na Christus was één van de vele varianten ervan.
- In wat we uiteindelijk van de (latere) synagogale orden van dienst weten, spelen psalmen niet echt

*Tweebaantverkeer.
Foto: Anton Sinke*

een belangrijke rol, wel teksten als 'Hoor Israël' met begeleidende lofzeggingen en zegenspreuken, of het Achttiengedebd.

- Die psalmen die zeer vermoedelijk in de tempel functioneerden bij de grote feesten, zoals de serie Psalm 113-118, hebben in latere synagogediensten geen vergelijkbare plaats gekregen.

- Veel psalmen hebben oorspronkelijk wél een liturgische functie gehad (in de tempel), vele andere niet. In de periode dat het Psalter als geheel tot stand gaat komen, overheerst in de ontwikkeling de niet-liturgische functie.

- Deze periode valt laat, zoals onder meer blijkt uit de verschillen in volgorde van de psalmen (vooral in Boek IV en V) tussen de rollen uit Qumran enerzijds en de ons nu bekende Hebreeuwse bijbel anderzijds. Mogelijk moeten we denken aan een periode tussen 100 vóór en 100 ná Christus.

- De vijfdeling van dat uiteindelijke Psalter hangt ongetwijfeld samen met het toen al vastgelegde aantal van vijf boeken van Mozes. Maar dat geldt ook voor bijvoorbeeld Klaagliederen of het evangelie van Matteüs. Daarmee vormen deze nog geen dubbelspoor met toralezingen.

- In de joodse wereld heeft het Psalter als geheel tot enkele eeuwen na Christus vooral gerouleerd in kleinere kringen zoals de 'psalmgenootschappen'.

- De door Arens en anderen gevonden 'frappante' overeenkomsten liggen vaak voor de hand. Dat geldt bijvoorbeeld voor 'Adam' (de mens) in Genesis 1 en de rechtvaardige ('man'!) in Psalm 1. Andere keren moest ook Arens nogal vreemde capriolen maken om het toch 'kloppend' te krijgen.

Psalm 118 bij Matteüs

Anderen schrijven in dit nummer over Monshouwers hoofdthese: de samenhang tussen de onderscheiden evangeliën en (de) joodse liturgie. In het kader van mijn eigen bijdrage houd ik het alleen bij een klein overzicht van de wijze waarop Psalm 118 figureert in het evangelie naar Matteüs. Het lijkt erop dat deze zeer joodse evangelist, de schriftgeleerde die uit zijn voorraad nieuwe en oude dingen te voorschijn haalt (13:53), de bewuste psalm sterk verbindt met een kritische visie op Jeruzalem en tempel.

Eerst is het de menigte die bij de intocht in Jeruzalem de roep van Psalm 118:25 en 26 aanheft: 'Hosanna de zoon van David, gezegend die komt in de naam van de Ene; hosanna in de hemel!' (21:9). Dan volgt de 'reiniging' van de tempel, waar naast blinden en lammen ook de kinderen rondrennen, opnieuw roepend: 'Hosanna de zoon van David!' (21:15; alleen bij Matteüs). Verontwaardiging bij notabelen en geestelijkheid, die de volgende dag in de tempel een aantal parabellen voorgelegd krijgen. Deze eindigen met een citaat uit Psalm 118:22 en 23, over de afgekeurde steen die tot onmisbare sluitsteen van het bouwwerk wordt (21:42). Deze steen

rolt als het ware over die andere heen, de 'steen des aanstoots' van vers 44. Later, in Matteüs 23:39, horen we voor de derde en laatste keer het 'Gezegend die komt in de naam van de Ene'. Het 'Hosanna' ontbreekt daar.

Heeft deze herhaalde verwijzing naar Psalm 118 bij de eerste evangelist van doen met een al dan niet gepraktiseerd leesrooster? Daarover laat ik mij hier dus niet uit. Wel wijs ik erop dat het 'Hosanna' bij alle vier evangelisten terugkeert, steeds verbonden met de intocht in Jeruzalem, maar ook steeds in onderling nogal afwijkende varianten. Terwijl de thematiek van de 'steen' wel bij Matteüs, Marcus en Lucas is te vinden, maar niet bij Johannes. In Handelingen 4:11 is dat weer wél het geval, in Petrus' toespraak. In 1 Petrus 2:4-7 schrijft deze er opnieuw over, in een hele 'opstapeling' van steenteksten, waarvan die in Matteüs 21:44 een soort uittreksel lijkt te vormen. Over de functie van deze en andere psalmen in het Nieuwe Testament schrijf ik uitvoeriger in Drama, 214-227 (ook over 'psalmachtige' liederen als het Magnificat en andere).

De route van het Psalter

Ook dit kan hier alleen mondjesmaat worden beschreven, hopelijk voldoende om te laten zien dat die route inderdaad een eigen weg inhoudt. Daar bedoel ik mee: niet gebonden aan een systeem van al bestaande perikopen, maar aan eigen vormkrachten, die de psalmen zó bundelden zoals ze zich nu als Psalter aan ons aanbieden.

Kenmerkend is, dat de verzameling als geheel bestaat uit zeer uiteenlopende teksten, die als het ware met elkaar een dialoog aangaan. Meer en meer lijkt mij de voornaamste inzet van deze dialoog de vraag die Gerard Kornelis van het Reve even duidelijk als herkenbaar stelde: 'Dat koninkrijk van u, wordt dat nog wat?' Dat is de uiterst existentiële vraag van ieder die in het 'Ik' van de psalmen behuizing wil vinden. Het begint zo kalm daar in Psalm 1, als meditatie over de voorspoed van de rechtvaardige, die de weg gaat van de Tora. Direct daarop klinkt in Psalm 2 de bedreiging van die rechtvaardige door gewelddadige machthebbers en hun samenzwering, gericht op de ondergang van de messiaanse koning. Dit leidt in Psalm 3 tot de eerste principiële klacht én het eerste principiële votum van vertrouwen van de 'Ik', die staat voor zo velen.

Zo gaat het drie 'boeken' lang door, heen en weer, van Psalm 1 tot en met 89. Visionaire liederen als Psalm 2, 7 of 89A flankeren deze deelverzamelingen. Maar dan stort de hoop toch volledig in, met Psalm 89B (vers 39-52). Deze veertien verzen - veertien is de getalswaarde van de naam DaViD - rijmen op een bijna griezelige manier op het voorafgaande lied, dat klinkt als een stem uit het graf, uitzichtloos (Psalm 88). Alle hoop op een rijk van recht en vrede, belichaamd door David en Salomo, lijkt vervlogen.

Het is Mozes, de 'man Gods', die weet heeft van woestenij en lange duur, die de beweging toch weer in gang zet met Psalm 90. Feitelijk staat het drietal Psalm 90-92 onder deze belichting (zie hierover *Interpretatie* 16/2, maart 2008). Het loopt uit op de 'koninkrijks-cantate' Psalm 93-100. Ook het vervolg blijft betrokken op deze wending in het psalter. In de vijfde en grootste deelverzameling van Psalm 107-150 zijn de meest duidelijke (al bestaande) series opgenomen zoals Psalm 113-118 ('De Egyptische lofzang') en 120-134 ('De liederen van de opgang'). Ook Psalm 119 rijst als de berg Sinaï hierin op – zij het in Qumran op een andere plaats dan in de ons bekende psalmenverzameling!

Uiteindelijk mondt Boek V en daarmee heel het Psalter uit in de lof van het goddelijke koningschap van de Ene. David, die met een serie van acht nog één keer alle thema's van Psalm 1-89 onder woorden mag brengen (Psalm 138-145), bereidt in Psalm 145 die ode aan de koningsheerschappij van de Ene voor (vers 1, 3, 13, 21). De beweging kan verder, althans visionair, op het niveau van het lied.

Dat is, heel kort aangeduid, naar mijn overtuiging de eigen weg van het psalter. Ieder die de psalmen bidt, in deze volgorde, gaat op eigen tijd en wijze dezelfde weg van hoop, door alle crisis heen.

Literatuur:

- D. Monshouwer, 'De psalmen: toe-eigening en verkondiging', in: G. Groenewoud e.a. (red.), *Tegenwoordigheid van Geest: opstellen over spiritualiteit en mensbeschouwing* (Fb. E.H. van Olst), Zoetermeer 2001, 247-258 (afk.: *Psalmen*).
- N.A. Schuman, *Drama van crisis en hoop: de psalmen gedicht, gebundeld en gebeden*, Zoetermeer 2008 (afk.: *Drama*), spec. hoofdstuk V (psalter als compositie) en VI (psalmen in joodse tradities).

Boekpresentatie Dirk Monshouwer

*The Gospels and Jewish Worship.
Bible and Synagogal Liturgy in the First
Century C.E.*

De Dirk Monshouwerstichting nodigt de lezers van *Interpretatie* uit voor de presentatie van het postuum te verschijnen boek van Dr. Dirk Monshouwer (1947-2000).

Dirk Monshouwer was mede-oprichter van het tijdschrift *Interpretatie*, secretaris van De Eerste Dag en vanaf 1978 nauw betrokken bij de samenstelling van het Oecumenisch Leesrooster. In 1987 promoveerde hij op *Markus en de Torah*.

In dit boek laat Monshouwer de grote invloed zien van de joodse leesroosters, kalender en liturgie op het ontstaan van de evangeliën. De eerste christenen waren immers joden, zij vierden de joodse liturgie en de joodse feesten. Hij wijst op tekst- en woordverbanden tussen tora en evangelie, in samenspraak met alle relevante literatuur.

Met medewerking van Joop Boendermaker, Joep Dubbink, Wilma Feringa, Ad van Nieuwpoort, Leendert Jan Parlevliet en kamerkoor Capparciato.

Vrijdag 26 maart, 15.00 uur
Thomastheater (Thomaskerk)
Pr. Irenestraat 36, Amsterdam
Zaal open vanaf 14.30 uur

Toegang gratis; reserveren noodzakelijk: 036-5331609 of
monshouwerstichting@gmail.com.

